

РЕЗЮМЕ НА ХАБИЛИТАЦИОННИЯ ТРУД

Монография

„Индивидът в международното право. Правосубектност на физическите лица в контекста на международното право за правата на човека и международното хуманитарно право“

Издателство Сиела,

Година на издаване 2018 г.

Обем на монографията: 414 страници

Автор: Диана Ковачева

Научният труд е посветен на въпрос, който макар да не е нов за международноправната теория, все още няма своето категорично решение и продължава да бъде обект на научен интерес и оживени дискусии.

Монографията проследява еволюцията в международния статус на физическите лица и си поставя за цел да открие онези аспекти от правосубектността им, които ги превръщат във вторични субекти на международното право.

Монографията се основава на тезата, че на плоскостта на международното право всеки от неговите субекти може да има различни международни права и задължения. Важна цел на публикацията е да проследи разгръщането на международната правосубектност на индивида чрез постепенното придобиване на права и задължения, пряко възложени от международното право, неговата международна отговорност, а също и развитието на международноправните способности за защита при нарушения на права на физически лица.

Подробно е изследвана еволюцията в международноправния статус на физическите лица през призмата на развитието на международното право. Проследена е и динамиката в съществуващите теории за неговите субекти в последния век. Обект на изследване, освен различни теории и становища на учени и изследователи на тази материя е и практиката на международните съдилища, която също допринася за

изясняване на правния статус на физическите лица на международно ниво. Прегледът се ограничава основно до последните 100 години от развитието на международното право, защото именно в този период могат да бъдат открити процесите, които водят до забележима и реална промяна в мястото на индивида сред останалите субекти на международното право.

Основната теза на монографията, е, че индивидът е вторичен субект на международното право и е пряк адресат на неговите норми във все повече области. В монографията са открити онези аспекти от правосубектността на физическите лица, които утвърждават положението им на реален, макар и вторичен, субект на международното право. Индивидът разполага с международна правосубектност, която включва не само способност самостоятелно да упражнява своите международни права и задължения и да носи отговорност за тяхното неизпълнение, но също и реалната възможност да защитава правата си пред международни съдилища и универсални правозащитни органи, пряко или косвено.

Може да се твърди, че еволюцията на международноправния статус на физическите лица е тясно свързана с развитието на международното право за защита на правата на човека и на международното хуманитарно право. Участието на индивида в международните отношения обаче вече далеч не се ограничава само до тези отрасли, макар тяхното влияние върху неговата правосубектност да е решаващо и лесно за проследяване.

Наред с това, развитието на съвременното международното право показва, че макар да е свързан с държавите, индивидът има самостоятелен статус. Международната правосубектност дава възможност на физическите лица за легитимно участие в международните отношения, независимо от факта, че в сравнение с държавата тя е значително по-ограничена. Това обаче не е пречка за статуса на индивида на субект на международното право.

Един от сериозните аргументи в тази посока е, че динамичният характер на международните отношения налага непрекъснатото изменение на системата на международното право, което естествено води и до промени в теорията за субектите на международното право. По тази причина каталогът на субектите на международното публично право не е и не може да бъде окончателен. Той не е даден

веднъж завинаги, а е отворен и гъвкав, като отговаря на развитието на самото международно право и следва (именно следва) неговата динамика. Теорията за субектите на международното право се развива изключително бързо. В доктрината все още се водят спорове за правосубектността на индивида, а същевременно, през второто десетилетие на XXI век вече има нови образувания, които се борят за свое място в системата на международното право: транснационалните мрежи и кооперации, юридическите лица и дори изкуственият интелект.

За мнозина може да изглежда изненадващо, че през XXI век в една от най-старите системи на правото продължава да има неяснота относно толкова фундаментален въпрос за това кои са субектите на международното право. Това се дължи до голяма степен на сложната му природа, на липсата на централизирани органи на изпълнителна, съдебна и законодателна власт, на специфичния начин на създаване на неговите норми, но и не на последно място сложните конфигурации в отношенията между държавите, белязани от противоречиви интереси и нежелание да отстъпват от своя суверенитет. Затова не е изненадващо, че в тази сложна система от отношенията каталогът на субектите на международното право се оказва динамичен и неокончателен.

Разглеждането на индивида като обект на международното право отдавна не отговаря на реалната му позиция в него – той е пряк адресат на международноправни норми и притежава международна процесуална правосубектност. Въпросът за това кои са субектите на международното право е принципен и не може да бъде решаван еднолично или от тесен кръг държави.

Физическите лица са активни субекти на международното право в редица негови сфери на действие. Качеството на субект на международното право зависи от състоянието на международните отношения и от това дали отговаря на интересите на международната общност. Конкретните права и задължения, формиращи правосубектността, не отменят качеството на субект на международното право.

Индивидът с право може да бъде определен като един от новите субекти на международното право, защото неговата международна правосубектност се утвърждава едва през XX век. Може да се твърди, че процесът на утвърждаване на

индивида като субект на международното право започва в началото на XX век, но той става все по-осезаем след Втората световна война.

Научното изследването представя развитието на този процес и причините, които го правят възможен и дават импулсите за неговата еволюция. Може да се приеме, че на плоскостта на международното право всеки от неговите субекти може да има различни международни права и задължения, за което значение имат и променящите се интереси на международната общност и нейните членове. Съществуващите различия между индивида и останалите субекти на международното право обаче сами по себе си не отменят качеството му на субект. Международното публично право може да има различни субекти, с различен обем правосубектност, който се определя от тяхната роля и функции на международно ниво.

Утвърждаването на индивида като вторичен субект на международното право не е резултат на внезапен пробив, а е последица от продължителен процес, в резултат на който е преодоляно схващането, че физическите лица нямат място в международните отношения. Този пробив понастоящем може да бъде определен като необратим.

Важна цел на настоящия труд е да открие самостоятелния статус на физическите лица на международно ниво и да покаже, че процесът на обособяване на субектите на международното право следва естествените процеси на неговото съвременно развитие.

Една от водещите изследователски тези, която е в основата на разработването на настоящия труд, е, че в контекста на глобализацията и интензивното развитие на технологиите днес е трудно, дори нереалистично, да се твърди, че индивидът няма статус на субект на международното право. В съвременната международноправна теория и практика има редица аргументи, които дават основание той да бъде определен именно като вторичен субект. Процесът на еманципация на индивида от държавата е факт.

Въпросът е колко далеч е стигнал този процес и докъде се простират неговите перспективи. В “ерата на правата на човека” физическите лица могат да участват в нормотворческия процес на международно ниво, като част от неправителствени

организации, а в рамките на правото на ЕС и чрез т. нар гражданска инициатива. В този смисъл е обосновано твърдението, че качеството „субект“ може да съществува без участие в международното нормотворчество и с правоспособност само пред някои от съществуващите международни съдилища.

Следва да бъде отбелязано, че ролята на националната държава в съвременния свят непрекъснато се променя: доскоро водещи бяха интеграционните процеси и влиянието на глобализацията, които предпоставяха намаляване на нейната значимост. В рамките на защитата на правата на човека, особено в ситуации на регионални конфликти, тази тенденция се запазва.

Все повече се обсъжда кризата на идентичността на националните държави, което води до тяхната фрагментация. Независимо от тези процеси, съвременните заплахи за сигурността и най-вече заплахата от тероризма дават основание на някои учени да изследват и въпроса за „де-глобализацията“ и връщането към концепцията за националната държава. Макар на този етап това да не може да бъде разглеждано като причина за въвеждане на ограничения в статуса на физическите лица (а по-скоро за причина за появата на евентуални нови международни субекти, каквито са например терористичните групировки), все пак може да бъде отбелязано, че тенденцията за връщане към националните държави може да бъде открита и в правораздаването на международно ниво.

Първата глава на монографията съдържа преглед на еволюцията на правните теории за това кой може да бъде субект на международното право и какви качества следва да притежава. Този преглед няма претенции за изчерпателност, а има за цел да представи различните гледни точки и концептуалната дискусия между привържениците на теорията за естественото право и привържениците на теорията за позитивното право.

Тук е интересно да се отбележи, че тези теории се редуват през вековете на развитие на системата на международното право - по времето на Ренесанса естествено доминира схващането, че човекът е в центъра на света, а следователно и неговата водеща роля в международните отношения (макар и само по отношение на тесен кръг избрани субекти – суверени).

По-късно, в началото на 19 век категорично и еднозначно е утвърдено схващането, че държавите са единствен субект на международното право, а в средата на 19 век кръгът на субектите постепенно започва да се разширява и се появяват и други образувания (като международните организации и други нетрадиционни държавоподобни субекти). Индивидът обаче вече не е сред тях – едва в началото на 20 век започват да си пробиват път теориите за неговата правосубектност, разглеждана през призмата на евентуалните му международни права и задължения.

В същата глава подробно е изследван и въпросът за международната правосубектност на физическите лица. Един от спорните моменти в дебата за статуса на индивида в съвременното международно право, който все още не е получил категоричен отговор, е дали той се появява на международната сцена по силата на своите естествени и неотменими права или придобива права и задължения (макари в ограничени сфери) само и доколкото държавите се съгласяват да му ги предоставят, което го прави силно зависим от тях. Тезата на автора е, че държавите могат да влияят само върху съдържанието на правосубектността на индивида т. е какви конкретни права и задължения притежава, но те не могат да му отнемат статута на субект на международното право.

Физическите лица могат да бъдат определени като вторични субекти на международното право заради по-ограничения обем на своята правосубектност и факта, че предоставянето на права и задължения в повечето случаи зависи от волята на държавите. Поради факта, че са много различни от държавите и международните организации, физическите лица могат да бъдат определени и като субекти *sui generis* на международното право.

Вярно е, че държавите все още могат да влияят върху статуса на физическите лица по международното право, като определят обема на международната им правосубектност. Недемократичните практики на някои държави грубо да потъпкват основни права на човека и да ги ограничават обаче не променят факта, че индивидът е субект на международното право.

Независимо от факта, че голяма част от нормите, определящи правното положение на индивида по международното право, са създадени от държавите като първични субекти на правото, по силата на тяхната нормотворческа компетентност,

държавите не могат лесно да отнемат придобития от физическите лица статус, нито да отменят норми, свързани с основни права на индивида.

В този смисъл международноправната система за закрила на правата на човека е устойчива и статусът на физическите лица по международното право не е изцяло зависим от волята на държавите: те нямат власт да го отменят заради функционирането на голям брой контролни механизми на национално и международно ниво.

Договорните норми, които държавите създават, имат важно значение, но не са определящи за същностното право на физическите лица да бъдат субекти на международното право и да участват в международните отношения независимо от държавите. Това е така, защото важно значение за съдържанието на правосубектността на индивида имат и обичайноправните норми, общите принципи на правото и не на последно място практиката на международните съдилища.

Анализът на въпросите, свързани със статуса на индивида в международното право дава основание на твърдението, че нормата, която представлява правна основа за международната правосубектност на индивида е предвидена извън международното договорно право и е част от международното обичайно право. По своя характер, тя е норма *jus cogens*.

В този смисъл може да бъде обосновано и твърдението, че международната правосубектност на индивида има комплексен характер и не се определя само по силата на договорното или международното обичайно право.

Втората глава в монографията е посветена на въпроса за същностните елементи на международната правосубектност на физическите лица. Основната теза на автора е, че утвърждаването на индивида като вторичен субект на международното право се дължи на развитието на три важни отрасли от международноправната система: международното хуманитарно право, международното наказателно право и международното право за защита на правата на човека. Именно тяхното разгръщане и кодификация допринасят за изваждане на човека от сянката на държавата и особено след 1948 г., когато в международното право започва процес на „хуманизация“, който неизбежно води до развитието на международния статус на физическите лица. Тези процеси имат съществено отражение върху международната правосубектност

индивида и я изпълват със съдържание. С основание може да се твърди, че съвременното международно хуманитарно право и по-специално четирите Женевски конвенции и Допълнителните протоколи към тях, трасират пътя на индивида в международното право.

Подробно е изследван въпросът за отговорността на физическите лица при неизпълнение на задължения по международното право и в контекста на наказателната им отговорност на международно ниво.

Освен традиционните основни права, монографията има за цел да открие и значимостта на „други“ права на индивида по международното право, които са нови все още не са достатъчно утвърдени, но имат важно значение за утвърждаване на неговия статус, например правото на спорт, право на семейно планиране, право на глобализация, право на чиста от корупция среда, право на здравословна околна среда и др.

Така се стига до трансформация и постепенна „индивидуализация“ на самото международно право. Индивидът получава статут в редица негови отрасли каквито са международното наказателно право, международното хуманитарно право, международното право за защита на правата на човека, но също и международното търговско право, международното трудово право и още много правни отрасли.

Тази тенденция и промяната в международния статус на индивида е забелязана и в българската доктрина още през миналия век и редица учени споделят мнението, че теориите, според които физическите лица са обекти на международното право, не отговарят на настоящото развитие на международното право

В съвременния свят индивидът разполага с различни правни способности за самостоятелно упражняване на своите права на международно ниво. В глобалната и динамична среда, в която живее, индивидът се оказва с възможности за проява не само на терена на международното право, а също така и в областта на правото на Европейския съюз, което представлява различен от националния и международния правопорядък. Така в един плуралистичен свят, в който вътрешното право може да бъде допълвано, а често и доминирано от различни наднационални правни режими

няма нищо необичайно самите физически лица да бъдат субекти на множество различни системи с различен правен ред.

От друга страна, в глобалната и динамична среда, в която живее, индивидът се оказва с възможности за проява не само на терена на международното право, а също така и в областта на правото на Европейския съюз, което представлява различен от националния и международния правопорядък. Така в един плуралистичен свят, в който вътрешното право може да бъде допълвано, а често и доминирано от различни наднационални правни режими (на международното право, на правото на ЕС или на други хибридни режими), няма нищо необичайно самите физически лица да бъдат субекти на множество различни системи с различен правен ред

В този смисъл въпросът за това дали физическите лица са субекти на международното право се усложнява и въпросът за това дали индивидът е субект на международното право, прераства в питането дали той може да бъде едновременно субект на различни правопорядъци. Може да се твърди, че отговорът е положителен, независимо от факта, че подобно разбиране води до неизбежна промяна в статуса на държавата като основен субект на международното право. Това засяга нейния суверенитет като безспорно го ограничава.

Според практиката на Международния съд на ООН (МС) субектите на международното право не са задължително идентични по своята природа или по обхвата на своите права и тяхната природа зависи от нуждите на международната общност. Държавите притежават най-широк спектър от права, задължения и съпътстващи способности, докато другите субекти на международното право могат да имат по-ограничен кръг права и задължения. Според Международния съд развитието на международното право е повлияно от изискванията на международните отношения и прогресивното повишаване на колективните дейности на държавите и дава възможност за участие в международните отношения на образувания, които не са държави.

Разглеждането на физическите лица като субекти на различни правопорядъци също дава основание да се твърди, че отговорът на въпроса за това кои са субектите на международното право е естествена последица от развитието на самото международно право и на международните отношения. Този процес е резултат от множество фактори,

включително от политическите отношения между държавите и тенденциите в създаването на международни политики. Силно влияние имат процесите на глобализация, които слагат своя отпечатък върху всички обществени отношения и няма как да не се отразят и върху международното право и неговите субекти.

В съвременния свят индивидът не може да бъде „затворен“ в границите на собствената си държава и да е ограничен до субект на правната уредба, предоставена само от националните норми. Той е пряк адресат на международните договори и изпитва влиянието на международното обичайно право, на общите принципи на правото, както и на практиката на международните съдилища. Това му осигурява възможност лично да участва в определени аспекти от международните отношения на терен, доскоро запазен за държавите. Областите, в които физическите лица се появяват на международно ниво, непрекъснато се увеличават.

Важна цел на монографията е да проследи разгръщането на международната правосубектност на индивида чрез постепенното придобиване на права и задължения, пряко възложени от международното право, неговата отговорност на международно ниво, а също и развитието на международноправните способности за защита при нарушения на права на физически лица.

Обект на подробно и задълбочено изследване в монографията са правните аспекти на задълженията на индивида в международното право, които са подробно разгледани и имат за цел да аргументират тезата, че международните задължения на индивида са елемент от неговата международна правосубектност. Това е силен аргумент, в подкрепа на тезата, че индивидът е субект на международното право. Тези въпроси са свързани и с темата за отговорността на индивида. Правото на жертвата да иска налагане на наказание за престъпление по международното право също е важна част от аргументите за правния статус на индивида по международното право.

Третата глава на монографията е посветена на международноправните способности за защита при нарушения на права на физически лица. Обект на изследване в монографията, освен различни теории и становища на учени и изследователи на тази материя, е и практиката на международните съдилища, които също допринасят за изясняване на правния статус на физическите лица на международно ниво.

Реализирането на международната наказателна отговорност на физически лица от националните съдилища представлява съществена част от монографията. Физическите лица разполагат с пряк достъп до международни съдилища и международни правозащитни органи, пред които могат самостоятелно да търсят защита на своите права.

За съжаление в последните години се наблюдава стесняване на възможностите за достъп до международни съдилища, започва да се наблюдава тенденция към връщане на водещата роля на националните съдилища за защита на основните права на човека. Това личи от поредица реформи, засегнали най-емблематичния и успешен съд за защита на правата на човека – ЕСПЧ.

Прави впечатление, че всяка следваща реформа води до въвеждането на по-строги изисквания за допустимост и на практика ограничава достъпа на физическите лица този съд (по-строги критерии, фокусиране на най-тежките нарушения на основни права), до намаляване сроковете, с които те могат да го сезират (от 6 на 4 месеца), но това се дължи по-скоро на опити за справяне с огромния брой жалби, свързани с недоверие от националните правозащитни органи или дефицит на справедливост на национално ниво. Така на национално ниво са въведени механизми за вътрешноправна защита: например механизмът за бавно правосъдие и за лошите условия в затворите.

Понастоящем тенденцията е за „използване“ на международното правосъдие основно за най-тежките случаи на посегателства срещу правата на човека. Въпреки това може да се твърди, че тази тенденция в бъдеще, макар и бавно, би могла да се промени поради ниското ниво на доверие на гражданите в националните им институции, включително съдилищата.

Важно значение за утвърждаване на статуса му на субект на международното право има освен възможността на индивида да упражнява своите процесуални права и да реализира своето право на защита, като се явява пред международни съдилища и подава жалби до международни конвенционни органи. Безспорно те са малко на брой и признаването на тяхната юрисдикция зависи от волята на държавата, но това не променя факта, че индивидът разполага с право на иск на международно ниво. Пример за това са Третият факултативен протокол към Конвенцията за правата на детето или Факултативния протокол към конвенцията за хората с увреждания, които макар все

още да не са ратифицирани от България, дават възможност за подаване на индивидуални жалби до съответните комитети за защита на правата на човека.

Монографията разглежда подробно и въпроса за използването на дипломатическата защита като механизъм за осигуряване на достъп на физически лица до международни съдилища, които разгледат само спорове между държави, какъвто е например Международният съд на ООН. Понастоящем индивидът не може да задължи държавата да предяви иск срещу друга държава, която е нарушила негови основни права. Причините за това са основно политически, свързани с международните интереси и отношения между държавите.

От друга страна, в редките случаи, когато има подобни казуси, обезщетението, което се присъжда за вреди, които е претърпяло физическото лице, остават за държавата, именно защото Международният съд ги присъжда на нея. И това е съвсем естествено – индивидът не е процесуално легитимиран да предявява иски пред този съд, освен индиректно по силата на дипломатическа защита от държава. Това обаче го поставя в изключително неизгодна позиция. Безспорно, ясно е, че МС на ООН няма капацитет да се справи с хилядите жалби, с които биха го залели физическите лица от всички държави в света, но тук въпросът е за баланса. И за укрепване на възможностите на националните съдилища да отстояват принципите на справедливост, безпристрастност и върховенство на правото, за да защитават ефективно основните права на човека.

В заключение съвременният свят може да бъде определен като свят на правата на човека (както заради разгърнатите възможности за тяхната защита, така и заради техните масови и чести нарушения), индивидът разполага със свои права и задължения по международното право, които са иманентна част от неговия международен статут.

За съжаление е факт, че именно войната и тежките глобални нарушения на международното хуманитарно право, а не световните усилия за налагане на мир, дават сериозен тласък на тенденцията за регламентиране на статуса на физическите лица по международното право.

Класическият аргумент, че физическите лица не са субекти на международното право, защото не участват в традиционните международни отношения, които се развиват между държави, вече е трудно защитим.

Образованията и лицата, различни от държави и международни организации, не следва да бъдат разглеждани като алтернативи на държавите, или като опит държавите да бъдат изместени от полето на международното право като водещи субекти. Те просто имат своето самостоятелно място. Именно в този смисъл индивидът може да бъде определен като новият субект от 20 век.

Многообразието на международните отношения, свободата на придвижване, влиянието на глобализацията и бурното развитие на технологиите дават възможности за проява на различни нови образувания, които са далеч по-нетрадиционни от физическите лица. Въпросите, които предстои да бъдат решавани са свързани с новите евентуални субекти от 21 век, които са значително по-малко изследвани и непредсказуеми за развитието на международното право и международните отношения. Юридическите лица, транснационалните регулаторни мрежи, транснационалните корпорации и дори носителите на изкуствен интелект са следващите “кандидати” за място в системата на международното право.

Въпросът е доколко тази система е подготвена да поеме едни толкова нетрадиционни субекти и да им отдели самостоятелно място. Отговорът на този въпрос заслужава отделно научно изследване и може да доведе до неочаквани изводи и заключения.

Habilitation paper

Individual as subject of the International Law. Legal Personality of the Individual in the Context of the International Law on Protection of Human Rights and the International Humanitarian Law, Ciela, 2018, 414 pages

Author Diana Kovatcheva

The monography is devoted to an issue which, although not new to the theory of international law, still does not have its definite solution and continues to be the subject of scientific interest and lively discussions.

The monography traces the evolution in the international status of individuals and aims to highlight those aspects of their legal personality that make them secondary subjects of international law.

The book is based on the thesis that on the plane of the international law each of its subjects may have different international rights and obligations. An important purpose of the publication is to follow the development of the international legal personality of the individual through the gradual acquisition of rights and obligations directly assigned by international law, its international responsibility, as well as the development of international remedies for violations of natural rights.

The evolution of the international legal status of individuals through the prism of the development of international law has been studied in detail. The dynamics of the existing theories about its subjects in the last century is also traced. The object of study, in addition to various theories and opinions of scientists and researchers on this subject is the practice of international courts, which also contributes to clarifying the legal status of individuals at the international level. The review is mainly limited to the last 100 years of the development of international law, because it is during this period that the processes that lead to a noticeable and real change in the place of the individual among other subjects of international law can be identified.

The main thesis of the monograph is that the individual is a secondary subject of international law and is a direct addressee of its norms in more and more areas. The monograph highlights those aspects of the legal personality of individuals that affirm their position as a real, albeit

secondary, subject of international law. The individual has international legal personality, which includes not only the ability to independently exercise his international rights and obligations and be responsible for their non-compliance, but also the real opportunity to defend his rights before international courts and universal human rights bodies, directly or indirectly.

It can be argued that the evolution of the international legal status of individuals is closely linked to the development of international human rights law and international humanitarian law. However, the individual's participation in international relations is no longer limited to these industries, although their influence on his legal personality is crucial and easy to trace.

In addition, the development of modern international law shows that although it is related to states, the individual has an independent status. International legal personality enables individuals to legitimately participate in international relations, despite the fact that it is significantly more limited than the state. However, this is not an obstacle to the status of the individual as a subject of international law.

One of the serious arguments in this direction is that the dynamic nature of international relations requires the constant change of the system of international law, which naturally leads to changes in the theory of the subjects of international law. For this reason, the catalogue of subjects of public international law is not and cannot be final. It is not given once and for all, but is open and flexible, in line with the development of international law itself and follows its dynamics. The theory of the subjects of international law is developing extremely fast. The doctrine still debates the legal personality of the individual, and at the same time, in the second decade of the 21st century, there are already new entities fighting for their place in the system of international law: transnational networks and cooperatives, legal entities and even artificial intelligence.

To many, it may seem surprising that in the 21st century, one of the oldest systems of law continues to be unclear about such a fundamental question as to who are the subjects of international law. This is largely due to its complex nature, the lack of centralised executive, judicial and legislative bodies, the specific way of creating its norms, but last but not least the complex configurations in relations between countries marked by conflicting interests and unwillingness to relinquish their sovereignty. It is therefore not surprising that in this

complex system of relations, the catalogue of subjects of international law turns out to be dynamic and incomplete.

The consideration of the individual as an object of international law has long been inconsistent with his real position in it - he is a direct addressee of international law and has international procedural legal personality. The question of who are the subjects of international law is a matter of principle and cannot be decided alone or by a narrow circle of states.

Natural persons are active subjects of international law in a number of its spheres of action. The status of a subject of international law depends on the state of international relations and on whether it is in the interests of the international community. The specific rights and obligations that constitute legal personality do not abolish the status of a subject of international law.

The individual can be defined as one of the new subjects of international law, because his international legal personality was established only in the XX century. It can be argued that the process of establishing the individual as a subject of international law began in the early twentieth century, but it became increasingly tangible after World War II.

The book presents the development of this process and the reasons that make it possible and give impetus to its evolution. It can be assumed that in the field of international law, each of its subjects may have different international rights and obligations, for which the changing interests of the international community and its members are also important. However, the existing differences between the individual and other subjects of international law do not in themselves invalidate his capacity as a subject. Public international law may have different subjects, with different volumes of legal personality, which is determined by their role and functions at the international level.

The establishment of the individual as a secondary subject of international law is not the result of a sudden breakthrough, but is a consequence of a long process, as a result of which the notion that individuals have no place in international relations has been overcome. This breakthrough can currently be defined as irreversible.

To many, it may seem surprising that in the 21st century, one of the oldest systems of law continues to be unclear about such a fundamental question as to who are the subjects of international law. This is largely due to its complex nature, the lack of centralized executive, judicial and legislative bodies, the specific way of creating its norms, but last but not least the complex configurations in relations between countries marked by conflicting interests, and unwillingness to relinquish their sovereignty. It is therefore not surprising that in this complex system of relations, the catalogue of subjects of international law turns out to be dynamic and incomplete.

The consideration of the individual as an object of international law has long been inconsistent with his real position in it - he is a direct addressee of international law and has international procedural legal personality. The question of who are the subjects of international law is a matter of principle and cannot be decided alone or by a narrow circle of states.

Natural persons are active subjects of international law in a number of its spheres of action. The status of a subject of international law depends on the state of international relations and on whether it is in the interests of the international community. The specific rights and obligations that constitute legal personality do not abolish the status of a subject of international law.

The individual with a right can be defined as one of the new subjects of international law, because his international legal personality was established only in the XX century. It can be argued that the process of establishing the individual as a subject of international law began in the early twentieth century, but it became increasingly tangible after World War II.

Scientific research presents the development of this process and the reasons that make it possible and give impetus to its evolution. It can be assumed that in the field of international law, each of its subjects may have different international rights and obligations, for which the changing interests of the international community and its members are also important. However, the existing differences between the individual and other subjects of international law do not in themselves invalidate his capacity as a subject. Public international law may have different subjects, with different volumes of legal personality, which is determined by their role and functions at the international level.

The establishment of the individual as a secondary subject of international law is not the result of a sudden breakthrough, but is a consequence of a long process, as a result of which the notion that individuals have no place in international relations has been overcome. This breakthrough can currently be defined as irreversible.

The first chapter of the monograph provides an overview of the evolution of legal theories about who can be a subject of international law and what qualities it should possess. This review does not claim to be exhaustive, but aims to present the different points of view and conceptual discussion between the proponents of the theory of natural law and the proponents of the theory of positive law.

It is interesting to note that these theories alternate over the centuries of the development of the system of international law - during the Renaissance naturally dominated the notion that man is at the center of the world, and therefore his leading role in international relations (although only in relation to a narrow circle of selected subjects - sovereign).

Later, at the beginning of the 19th century, the notion that states were the only subject of international law was firmly and unequivocally affirmed, and in the middle of the 19th century the circle of subjects gradually began to expand and other entities appeared (such as international organizations and other non-traditional state-like entities). However, the individual is no longer among them - only at the beginning of the 20th century did theories about his legal personality, viewed through the prism of his possible international rights and obligations, begin to make their way.

The same chapter also examines in detail the issue of the international legal personality of individuals. One of the contentious points in the debate on the status of the individual in contemporary international law, which has not yet received a definite answer, is whether he appears on the international stage by virtue of his natural and inalienable rights or acquires rights and obligations (albeit in limited areas) only in so far as the States agree to provide them to him, which makes him highly dependent on them. The author's thesis is that states can influence only the content of the legal personality of the individual, i.e. what specific rights and obligations he has, but they cannot take away his status as a subject of international law.

Individuals can be defined as secondary subjects of international law due to the more limited scope of their legal personality and the fact that the granting of rights and obligations in most cases depends on the will of states. Due to the fact that they are very different from states and international organisations, individuals can also be defined as subjects *sui generis* of international law.

It is true that states can still influence the status of individuals under international law by determining the extent of their international legal personality. However, the undemocratic practices of some countries to grossly violate and restrict fundamental human rights do not change the fact that the individual is a subject of international law.

Despite the fact that a large part of the norms determining the legal status of the individual under international law are created by states as primary subjects of law, by virtue of their rule-making competence, states cannot easily revoke the status acquired by individuals, nor repeal norms related to the fundamental rights of the individual.

In this sense, the international legal system for the protection of human rights is sustainable and the status of individuals under international law is not entirely dependent on the will of states: they do not have the power to repeal it due to the large number of control mechanisms at national and international level.

The treaty norms that states create are important, but they do not determine the essential right of individuals to be subjects of international law and to participate in international relations independently of states. This is because the common law norms, the general principles of law and, last but not least, the practice of international courts are important for the content of the legal personality of the individual.

The analysis of the issues related to the status of the individual in international law gives grounds to the assertion that the norm, which is the legal basis for the international legal personality of the individual is provided outside the international contract law and is part of the customary international law. By its nature, it is the norm *jus cogens*.

In this sense, the statement that the international legal personality of the individual has a complex character and is not determined only by virtue of treaty or customary international law can be substantiated.

The second chapter of the monograph is devoted to the question of the essential elements of the international legal personality of individuals. The main thesis of the author is that the establishment of the individual as a secondary subject of international law is due to the development of three important branches of the international legal system: international humanitarian law, international criminal law and international law for the protection of human rights. It is their deployment and codification that contribute to the removal of man from the shadow of the state, and especially after 1948, when a process of "humanisation" began in international law, which inevitably led to the development of the international status of individuals. These processes have a significant impact on the international legal personality of the individual and fill it with content. It can be rightly argued that modern international humanitarian law, and in particular the four Geneva Conventions and their Additional Protocols, pave the way for the individual in international law.

The issue of the liability of individuals for non-compliance with obligations under international law and in the context of their criminal liability at the international level has been studied in detail in the monography.

In addition to traditional fundamental rights, the monography aims to highlight the importance of "other" rights of the individual under international law, which are new and not yet sufficiently established, but are important for establishing his status, such as the right to sport, the right to family planning, the right to globalisation, the right to a clean environment, the right to a healthy environment, etc.

This leads to the transformation and gradual "individualisation" of international law itself. The individual receives status in a number of his branches, such as international criminal law, international humanitarian law, international human rights law, but also international commercial law, international labor law and many other branches of law.

This tendency and the change in the international status of the individual has been noticed in the Bulgarian doctrine since the last century and a number of scholars share the opinion that the theories according to which individuals are objects of international law do not correspond to the current development of international law.

In the modern world, the individual has various legal ways to independently exercise their rights at the international level. In the global and dynamic environment in which he lives, the

individual finds himself with opportunities to manifest not only in the field of international law, but also in the field of European Union law, which is different from the national and international legal order. Thus, in a pluralistic world in which domestic law can be supplemented, and often dominated, by different supranational legal regimes, it is not uncommon for individuals themselves to be subject to many different systems with different legal orders.

On the other hand, in the global and dynamic environment in which he lives, the individual finds himself with opportunities not only in the field of international law, but also in the field of European Union law, which is different from the national and international legal order. Thus, in a pluralistic world in which domestic law can be complemented and often dominated by different supranational legal regimes (international law, EU law or other hybrid regimes), it is not uncommon for individuals themselves to be subject to many different systems with different legal orders.

In this sense, the question of whether individuals are subjects of international law is complicated by the question of whether the individual is a subject of international law, grows into the question of whether he can be simultaneously a subject of different legal orders. It can be argued that the answer is yes, despite the fact that such an understanding inevitably leads to a change in the status of the state as a fundamental subject of international law. This affects its sovereignty and undoubtedly limits it.

According to the case law of the International Court of Justice (ICJ), subjects of international law are not necessarily identical in nature or scope of their rights, and their nature depends on the needs of the international community. States have the widest range of rights, obligations and concomitant capabilities, while other subjects of international law may have a more limited range of rights and obligations. According to the International Court of Justice, the development of international law has been influenced by the requirements of international relations and the progressive increase of the collective activities of states and enables the participation of non-state entities in international relations.

The consideration of natural persons as subjects of different legal orders also gives grounds to claim that the answer to the question of who are the subjects of international law is a natural consequence of the development of international law itself and of international relations. This process is the result of many factors, including political relations between countries and

trends in international policy-making. The processes of globalisation have a strong influence, which leave their mark on all social relations and inevitably affect international law and its subjects.

In the modern world, the individual cannot be "closed" within the limits of his own state and be limited to a subject of the legal framework provided only by national norms. It is a direct addressee of international treaties and is influenced by customary international law, general principles of law, and the practice of international courts. This provides him with the opportunity to personally participate in certain aspects of international relations in a field previously reserved for states. The areas in which individuals appear internationally are constantly increasing.

An important goal of the monography is to trace the development of the international legal personality of the individual through the gradual acquisition of rights and obligations directly assigned by international law, his responsibility at the international level, as well as the development of international remedies for violations of natural rights.

The subject of a detailed and in-depth study in the monography are the legal aspects of the individual's obligations in international law, which are considered in detail and aim to argue that the individual's international obligations are an element of his international legal personality. This is a strong argument in support of the thesis that the individual is a subject of international law. These questions are also related to the topic of individual responsibility. The victim's right to seek punishment for a crime under international law is also an important part of the arguments for the legal status of the individual under international law.

The third chapter of the monography is devoted to international legal remedies for violations of the rights of individuals. The subject of research in the monography, in addition to various theories and opinions of scientists and researchers on this subject, is the practice of international courts, which also contribute to clarifying the legal status of individuals at the international level.

The realisation of the international criminal responsibility of individuals by national courts is an essential part of the monography. Individuals have direct access to international courts and international human rights bodies, before which they can seek protection of their rights on their own.

It should be noted that in the recent years there has been a narrowing of access to international courts, and there is a tendency to return to the leading role of national courts in the protection of fundamental human rights. This is evident from a series of reforms affecting the most emblematic and successful human rights tribunal, the ECtHR.

It is noteworthy that any subsequent reform leads to the introduction of stricter admissibility requirements and in practice restricts the access of individuals to this court (stricter criteria, focusing on the most serious violations of fundamental rights), to reducing the time limits by which they can refer it (from 6 to 4 months), but this is more due to attempts to deal with the huge number of complaints related to distrust of national law enforcement authorities or lack of justice at the national level. Thus, mechanisms for domestic protection have been introduced at the national level: for example, the mechanism for slow justice and for poor conditions in prisons.

Currently, the trend is for the "use" of international justice mainly for the most serious cases of human rights violations. However, it can be argued that this trend may, albeit slowly, change in the future due to the low level of citizens' trust in their national institutions, including the courts.

In addition to the individual's ability to exercise his or her procedural rights and exercise his or her right of defense, it is important for the establishment of his or her status as a subject of international law by appearing before international courts and lodging appeals with international convention bodies. Undoubtedly, they are few in number and the recognition of their jurisdiction depends on the will of the state, but this does not change the fact that the individual has the right to sue internationally. Examples of this are the Third Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child or the Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, which, although not yet ratified by Bulgaria, allow individual complaints to be lodged with the relevant human rights committees. .

The monography also examines in detail the use of diplomatic protection as a mechanism to ensure that individuals have access to international courts that deal only with disputes between states, such as the UN International Court of Justice. At present, the individual cannot oblige the state to bring an action against another state that has violated his

fundamental rights. The reasons for this are mainly political, related to international interests and relations between countries.

On the other hand, in the rare cases where there are such cases, the compensation awarded for damages suffered by the individual remains with the State, precisely because the International Court of Justice awards them to it. And this is quite natural - the individual has no procedural legitimacy to bring claims before this court, except indirectly by virtue of diplomatic protection by the state. However, this puts him in an extremely disadvantageous position. Undoubtedly, it is clear that the UN Council of Ministers does not have the capacity to deal with the thousands of complaints that would be flooded by individuals from all over the world, but here the question is about the balance. And to strengthen the capacity of national courts to uphold the principles of justice, impartiality and the rule of law in order to effectively protect fundamental human rights.

In conclusion, the modern world can be defined as a world of human rights (both because of the expanded possibilities for their protection and because of their mass and frequent violations), the individual has his rights and obligations under international law, which are an immanent part of his international status.

However, it is a fact that it is the war and the grave global violations of international humanitarian law, and not the global efforts to impose peace, that give a serious impetus to the trend towards regulating the status of individuals under international law.

The classic argument that individuals are not subjects of international law because they do not participate in the traditional international relations that develop between states is now difficult to defend.

Entities and individuals other than states and international organisations should not be seen as alternatives to states, or as an attempt to displace states from the field of international law as leading actors. They just have their own place. It is in this sense that the individual can be defined as the new subject of the 20th century.

The diversity of international relations, freedom of movement, the impact of globalisation and the rapid development of technology provide opportunities for the emergence of various new entities that are far more unconventional than individuals. The issues to be addressed are

related to the new potential subjects of the 21st century, which are significantly less studied and unpredictable for the development of international law and international relations. Legal entities, transnational regulatory networks, transnational corporations and even artificial intelligence carriers are the next "candidates" for a place in the system of international law.

The question is to what extent this system is prepared to take on such non-traditional subjects and give them a separate place. The answer to this question deserves a separate scientific study and can lead to unexpected conclusions.